

EGY BICENTENÁRIUM — AVAGY A TÖRTÉNELEM ÉRTELMEZÉSÉNEK TÖBBFÉLESÉGE

A francia forradalom kétszázadik évfordulójának legjelentősebb tudományos eseménye a Sorbonne-on július 2. és 12. között rendezett kongresszus volt, amelyen 400 előadó vett részt és mintegy 500 hallgató, kérdező, vitatkozó. Az ünnepélyes megnyitóbeszédet *François Mitterrand*, a köztársaság elnöke, a záróbeszédet *Jean-Noël Jeanneney*, a bicentenárium bizottságának elnöke tartotta. Ezt csak azért jegyezzük meg, mert adott esetben bizonyítja, hogy a „hatalom” és a „tudomány” együttműködött, a szocialista kormányzat és a kongresszust szervező kutatók véleménye nem különbözött gyökeresen egymástól, legalábbis ami a forradalom jelentőségének megítélését illeti. A kongresszus szervezője *Michel Vovelle*, a Sorbonne-on a francia forradalom tanszékének vezetője, egyébként a Francia Kommunista Párt tagja. Tegyük hozzá, hogy a kongresszus támogatói között sok bankot és vállalatot is találunk.

Az ember azt hihetné, hogy egy ilyen esemény, amely meghatározó volt Franciaország fejlődésének történetében, legalább a kutatók együttműködését vagy legalábbis találkozását hozza magával, ha már a politikában az aktuális kérdések vagy történetfilozófiai különbségek miatt a kongresszust még az adott esetben sem lehetett elérni. Bármilyen hosszú múltra visszatekintő demokratikus hagyományai is vannak Franciaországnak és benne az értelmiségnek, az *ellentét*ek úgy látszik *lehetetlené tették a párbeszédet* a különböző iskolák és irányzatok képviselői között. *François Furet*, az ún. revizionista irányzat vezéralakja nem jött el a kongresszusra, a *Le Monde*-ban közzétett „nyílt levele” szerint azért, mert nem szereti az ilyen nagy tudományos rendezvényeket, amelyek szerinte „arra vannak ítélve, hogy semmiről se vitatkozzanak, miután ott mindenről be-

szélnek”. Egyébként is ő három kollokviumon vett részt, az egyiket mint szervező, tehát — teszi hozzá — teljesítette tudományos kötelezettségeit, sőt Vovelle-t is meghívta mindegyikre, aki azonban csak „papíráját” küldte el az egyikre. Természetesen egyet lehet érteni Furet-vel abban, hogy az ilyen nagy kongresszusok nem vagy kevéssé alkalmasak arra, hogy valamely kérdést alaposabban megvitassanak. Ugyanakkor kedvező alkalmat nyújtanak, főleg ilyen széles nemzetközi keretben — 43 országból jöttek a történészek — a személyes találkozásoknak és a tájékoztatásnak. Furet és a vele egyetértők részvételét az is indokolta volna, hogy az előadók közül többen vitatkoztak az ő tétéleikkel és nem mindig találtak választ adó partnerekre. De hát úgy látszik, hogy a tudományos vitáknak is vannak személyi konzekvenciái.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a különböző irányzatok képviselői és néhányan Furet barátai közül is, ne lettek volna ott a kongresszuson, amelynek fő témája „a francia forradalom képe”, vagy ha tetszik *image*-a volt. Az „*image*-kutatás” a francia összehasonlító irodalomkutatás egyik jellemző irányzata volt már a két világháború közötti időben, elég ha itt egykori tanárom, *Jean-Marie Carré* munkásságára utalok a német nemzetkép franciaországi vizsgálata kapcsán. Ezzel nem azt állítom, hogy maga a történettudomány ne foglalkozott volna ilyen kérdésekkel, de az bizonyos, hogy a mentalitástörténet újította meg a kutatás módszertanát. Az újítás abban állt, hogy nem egyszerűen a szépirodalomban vagy a tudományban igyekeztek felfedezni a nemzetkép jellegzetességeit, hanem a mindennapi gondolkodás dokumentumaiban is, és hogy — nem kis mértékben a marxizmus hatására — nem csupán a politika, hanem a gazda-

ság- és főleg a társadalomtörténet okozati összefüggéseihez is kapcsolódtak.

Ez a témaválasztás arra is lehetőséget nyújtott, hogy ne kizárólag Franciaországban gondolkozzanak, hanem a *forradalom külföldi hatásával* is foglalkozzanak. Mind a tudomány, mind a politika oldaláról hangsúlyozták, hogy a francia forradalomra való emlékezés nem egyszerűen francia ügy, az egész emberiség szempontjából fontos folyamatok elindítója. Igaz, a francia hozzájárulás hangsúlyozása bizonyos ellenszenvet is kiválthatott, elég ha arra utalunk, hogy *Thatcher* asszony egyik interjújában erőteljesen hangsúlyozta: nem a franciák, hanem az angolok „találták ki” az „emberi jogokat”, igaz, még régebbi tradícióra is utalt, a zsidó—keresztény ember-felfogásra. Ez már azonban az ún. „kicsi történelem”-hez tartozik, a kongresszus maga igyekezett annyira egyetemes lenni, amennyire csak lehetett az adott körülmények között.

A kongresszus bizottságokban és szekciókban tanácskozott. Az első a *korabeli franciaországi politikai helyzetet* vizsgálta, mindenekelőtt a forradalmi eszmék terjedése, a sajtó és a szónoklat szempontjából. Ide kapcsolták a külföldi sajtó franciaországi híradásairól szóló ismertetéseket is. A második bizottság két részletben tárgyalta témáját, foglalkozott a *forradalom „értékeivel”* és eszméinek külföldi befogadásával. Ez utóbbi keretében került sor egy közép-európai szekcióülésre, ahol lengyel, cseh, szlovák, szerb történészek mellett *H. Balázs Éva, Ring Éva, Benda Kálmán* adtak elő a francia forradalom magyarországi hatásáról és különösen a magyar jakobinusokról. Sajnálatos, hogy az üléseken kétszer is vitatéma lett az a kérdés, vajon Hajnóczy magyar vagy szlovák volt-e, mintha a nemzetközi történelemszótárt elsősorban ez a — valljuk meg nagyon is lokális — vita érdekelte volna. A harmadik bizottság főleg a *történetírás forradalomképét* elemezte és itt is volt egy kelet-európai szekció, ahol a forradalommal foglalkozó magyar historiográfia egyes korszakait és jellegzetességeit *Kosáry Domokos, Vadász Sándor, Hahner Péter* és *Kálmán Béla* mutatták be. Ezen a bizottságon belül vizsgálták a francia forradalom történetének tanítását is, mégpedig elég széleskörűen, hisz a franciákon kívül spanyolok, portugálok, olaszok, nyugat-németek, lengyelek, szovjetek, amerikaiak, mexikóiak mondták el véleményüket.

A negyedik bizottság részben a forradalom és a nemzet, részben a forradalom-

nak a *XIX. és XX. század politikai gondolkodásán és gyakorlatán érzhető hatását* vizsgálta. Érdekes előadások hangzottak el főleg az Európán kívüli nemzeti mozgalmakról, illetve a polgári liberális vagy radikális irányzatok és a forradalom kapcsolatáról, végül sokan foglalkoztak a jobboldali és különösen a fasiszta pártok forradalomképével is. Természetesen nagy helyet foglalt el ebben a gondolatokban a forradalom és a munkásmozgalom, a marxizmus viszonya. Magam is a francia forradalom marxista értelmezéséről adtam elő, mindenekelőtt a Magyar Tanácsköztársaság és Lukács György forradalomfelfogása szempontjából. Az ötödik bizottság a forradalom, az irodalom és a művészetek kapcsolatát elemezte, és külön is foglalkozott az emlékezőeszközökkel, az életrajzokkal, a szimbólumokkal.

Ez a pusztas felsorolás is bizonyítja, hogy egy roppant gazdag, szerteágazó és ezért természetesen egy résztvevő által át sem tekinthető tematikáról volt szó, ahol a szervezőknek sem sikerült mindig megfelelően összekapcsolni az együvé tartozó vagy kapcsolódó előadásokat. A tájékozódást megkönnyítette az előadások többségét tartalmazó három kötet, amelyeket a Pergamon Press adott ki, az a kiadó, amely egyébként vállalta a forradalom dokumentumainak korszerű közzétételét is. Megkönnyítette a tájékozódást az is, hogy az egyes témakörökben a kongresszus végén jeles szakemberektől összefoglalókat kaptunk, amelyek igyekeztek az új kutatási eredményeket és az esetleges vitatémákat ismertetni. Így külön kiemeltetett az a kutatási ág, amely az egyes társadalmi rétegek, politikai irányzatok, régiók vagy városok sajátosságait, tehát a *forradalom differenciáltságát* mutatja be s ezzel felszámolja az általánosító leegyszerűsítéseket. Jelentősnek kell tartani mindazt az újat, amit a *mentalitástörténet* adott cszmei irányzatokról, a jelképek és jelrendszerek megismerése szempontjából, s amiről rendszerezett tájékoztatót kaphattunk. Érdekes kísérlet történt arra, hogy a *külföldi sajtóról* szóló előadásokat összehasonlító módon értékeljék, nemcsak a témák, hanem az akkori állásfoglalások szempontjából is. Sajnos, az előadások közül hiányoztak a bécsi vagy a szeptembertári sajtóra vonatkozóak, s ennek következtében az egybevetés lehetőségei is korlátozottak voltak. Viszont sok szempontból új volt, amit az Európán kívüli sajtóról megtudhattunk. Természetesen kevés volt az, amit a sajtó hatásáról elő-

adhattak, hiszen magának a sajtótörténetnek ez a legkevésbé kutatott és talán kutatható területe. Arra is történt kísérlet, hogy a francia forradalom hatását is előadások alapján *regionális összehasonlításokban* vizsgálják, s e tekintetben főleg a spanyol és olasz, illetve a balkáni vonatkozások kerültek előtérbe. A *történelem oktatásának nemzetközi összehasonlítása* joggal mutatott rá a politikai különbözőségekre és a tankönyvek egyeztetésének szükségességére.

Több összefoglalás is foglalkozott — ha csak mellékesen is — a *francia forradalom mai értékelésével*, legnyitabban a Collège de France tanára, *Maurice Agulhon*, aki éppúgy mint egyébként Mitterrand, a forradalom egyetemes érvényességére s az emberi jogok és a demokrácia elfogadtatásában, az új politikai kultúra kialakításában játszott úttörő szerepére hívta fel a figyelmet. A történelmi kutatás lehetséges objektivitásával kapcsolatban a köztársasági elnök Maurice Blanchot-t idézte, aki szerint nemcsak a kérdések, hanem a válaszok is izgalmasak, de „problematikusak” is, mert sokfélék. Agulhon egyébként fellépett a kongresszus „befeketítői” és azok ellen, akik nem akarják meglátni a forradalom pozitív történelmi jelentőségű újításait.

Mégma nem is a kongresszusi termekben, de a sajtóban, a rádióban és a televízióban a tanácskozással párhuzamosan folytatódott az a vita, amely néhány esztendője kiéleződött a forradalom jellegéről, a szakítás jelentőségéről, a jakobinizmusról és a terrorról, a vendée-i felkelésről, de egyáltalán a *forradalom szükségességéről*. Ezt a vitát táplálta a nagyszámú kiadvány is, amely az alkalomra megjelent, s amely minden elképzelhető irányzatot képviselt. Az értelmiség körében nem a Vendée rehabilitációját követelő jobboldal vagy a forradalom jelentőségét megkérdőjelező konzervatív történészek, politikusok hatnak elsősorban, hanem az a „revizionista” irány, amelyre már utaltam, s amely az évforduló alkalmából *François Furet* és *Mona Ozouf* szerkesztésében megjelentette a *Dictionnaire critique de la Révolution Française* című lexikont. Ebben Furet támadja az ún. egyetemi történetírást, Aulard polgári radikalizmusát éppúgy, mint Mathiez vagy Lefevbre jakobinizmusát és marxizmusát. A kongresszuson viszont épp ez az irányzat uralkodott, amely ma újabb kutatási eredmények alapján árnyaltabban bizonyítja a forradalom polgári jellegét, az egyes szakaszok ellentmondásait, az előzmények jelentőségét, de a szakítás újdonságát is gazdasági, társadalmi, ideológiai-tudati szempontból.

Az említett szótárban ugyancsak Furet írja a „jakobinizmus” címszót és benne kiemeli a közvetlen eszmei kapcsolatot Marx és Lenin forradalom-felfogása és a Terror között, főleg az ideológia jelentősége, a kisebbség hatalma és az erőszak alkalmazása szempontjából. Az nem kétséges, hogy Marx és Lenin nagyra értékelték a forradalmi diktatúrát, a jakobinusok taktikáját és nem utolsósorban azt a forradalmár-példaképet, melyet bennük felfedeztek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy másolni akarták volna a jakobinusokat és nem látták volna az alapvető különbséget a polgári és a szocialista forradalmak tartalma és irányultsága között. Furet „meghosszabbítása” aktualizál s mai politikai vitákat táplál.

Hogy mennyire a jakobinizmus a neuregizmus pont a polémiában, arra jellemző a *L'Express* című folyóirat július 7-i számában a kongresszus idején publikált Furet-cikk, amelynek ezt a címet adták: *Bűnös-e Robespierre?* A kongresszusokat nem szerető szerző ezzel a cikkel mégis részt vett a tanácskozásokon és pedig úgy, hogy igazságot akart szolgáltatni a szerinte igazságtalanul háttérbe szorult „Megvesztegethetetlenek”. A háttérbe szorítást részben a jobboldal támadásával, részben azzal magyarázza, hogy „a kommunista történetírás túl szorosan ölelte magához őt”, s ezzel lejáratta. Ezt írja Robespierre-ről: „Életében az egyenlőséget testesítette meg, halálában a Terrort. Ez, ha úgy tetszik sorsának igazságtalansága, ami ellen nincs fellebbezés. Különbözik azzal, hogy fel akarnák menteni az utókor vádjától, nagyságának egy részétől fosztanak meg.” A Terror tehát elválaszthatatlan Robespierre-től, de ez nála nemcsak az ellenforradalom elleni erőszak hirdetését jelenti, hanem egy nép újjászülésének utópiáját is. A kongresszuson áttételesen Agulhon említett összefoglalójában reflektált erre hangsúlyozva, hogy az ellenforradalom nem valamiféle „mitosz” volt, hanem realitás, s vele szemben a forradalom vívmányait meg kellett védeni. Az erőszakot nemcsak a forradalmárok alkalmazták, hanem ellenfeleik is és nem kisebb mértékben. Örülni kell — mondta —, ha a XX. század végén az emberek inkább reformra, mint forradalomra gondolnak, amikor változást akarnak, s hogy megadatik számukra „az erőszakmentesség luxusa”. Hadd tegyük ehhez hozzá, hogy ez a „luxus” a világ nagy részén inkább remény, mint valóság.

Mit szól ehhez a vitához a *francia közvélemény?* A *L'Express* felmérése szerint a franciák a girondista Condorcet-t tartják a legrokonszenvesebbnek, akit a jakobinu-

sok kivégeztek. A megkérdezettek 91%-ának szavazatát ő kapta, Sieyès abbé és Danton csak 72%-ot, Robespierre 68%-ot és Saint-Just 66%-ot. Megkérdezték a történelemtanárok véleményét is, akiknek 64%-a inkább pozitívan, 27%-a inkább negatívan értékelte Robespierre történelmi szerepét és 9%-uk nem volt hajlandó véleményt mondani. Magát a Terrort a franciák 61%-a a külső és a belső ellenség támadása

következményének tartja és csak 33%-a gondolja azt, hogy a „forradalmárok ideológiájának vagy túlzásainak következménye volt”. Kétszáz év után tovább folyik tehát a vita nemcsak a tudományban, a politikában, hanem a közvéleményben is a francia forradalomról.

Köpeczi Béla

VITA A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÁSOKRÓL

A téves nézetek ellensúlyozása és a legújabb kutatási eredmények bemutatása céljából rendezett a Kőrösi Csoma Társaság a múlt év végén¹ és idén februárban egy-egy vitacstet, amelyeken több kutató fejthette ki gondolatait. Őstörténeti kutatások, a mieinkkel egy időben a szomszédos országokban is folynak, amelyekben külön súllyal kapnak helyet az egyes népek eredetéről, kialakulásáról alkotott nézetek, néha a mieinktől élesen eltérő következtetésekkel (pl. Romániában). Már ez is kötelez bennünket az eddiginél szélesebb körű, nemzetközi összefogással történő vizsgálatokra.

Az alábbiakban az év olején lezajlott vitaestről akarunk röviden beszámolni.² 1952-ben, a felszabadulás utáni első magyar őstörténeti vitán a komplex jellegű kutatás követelményét hangsúlyozták, most már a modern, interdiszciplináris kutatások léptek előtérbe, melynek során tekintetbe veszik a természeti környezet állandó, törvényszerű változásait is. Vita tárgyát képezi a magyar őstörténet fogalmának, időbeli határainak és tárgyának meghatározása, melyek terén nincs a kutatók között egyetértés. Nem kevésbé vitatott a magyar őshaza helyének a meghatározása sem, erről a vélemények élesen eltérnek. Míg e sorok szerzője északnyugatkazakisztáni—dél-uráli őshazára gondol, főleg nyelvészeti érvek alapján, de felvetve egy ottani kora vaskori kultúra esetleges ősmagyar meghatározásának problémáját is (az ún. szárgátkai, nomád kultúráról van szó), elutasítja a Káma-Bjelaja vidék-

nek, vagy Baskíria területének magyar őshaza voltát.³ Nem látja ugyanis igazolhatónak az említett kultúra és a baskíriai vagy tatárföldi, egyik későbbi (ún. kusnarenkovói) kultúra kapcsolatait, ősmagyar voltukat. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Vargyas Lajos folklorista-zenetudós előadása, aki a magyar népzene legősibb rétegeinek párhuzamait keresi Keleten. Ilyeneket már régebben a dūr jellegű, diatonikus stílusú (ereszkedő) sirató dallamok körében találtak, amelyeknek párhuzamai az obi-ugor nyelvrokonaink körében léteznek. A másik ilyen, a magyarság által kialakított, a honfoglalás előtt létrejött kvintváltó stílus (a pentatónián, öt-fokúságon belül), amelynek szoros analogiáit a török nyelven beszélő csuvasok (és kisebb részben a velük szomszédos cseremiszek) körében fedezték fel. Vargyas Lajos előadása a szerző elképzelését látszik támogatni, mivel a csuvasok és szomszédaik körében meglévő dallamkincs ilyen elemeit a mongol-tatár betörés után nyomán oda menekült magyar népcsoport vihette magával,⁴ a véleményem szerint őshazának nem tekinthető Magna Hungáriából.

A honfoglalás előtti ősmagyar leletanyag meghatározása és felkutatása történhet a hazai, IX. sz. végi—X. századi sírleletek alapján is, ha visszafelé próbálunk nyomozni az időben és a térben. Ezt a módszert előadásában Fodor István csak korlátozottan vélte célravezetőnek. Újabbán Dél-Ukrajnában két helyről is kerültek elő véletlenül ősmagyar-gyanús sírleletek, így

¹ 1988. dec. 13-án Róna-Tas András altajista, Tauszig Tamás antropológus és Birtalan Ágnes mongolista előadásai hangzottak el.

² Előadók: Erdélyi István és Fodor István régészek, Vargyas Lajos folklorista. Felkért hozzászóló Benkő Mihály, a MNM Központi Régészeti Könyvtárának munkatársa.

³ Előadásának szövege a KCST kiadványában, a Keletkutatás-ban fog megjelenni.

⁴ Vö. VÁSÁRY I.: A Volga vidéki magyar töredékek a mongol kor után. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 283—290.